

Протопрезвитер-ставрофор проф. др Владимир Вукашиновић: Високо теолошко образовање код Срба

Иако је идеја о оснивању Православног богословског факултета први пут у српској јавности изнета још 1860. године требало је сачекати 45 година да се она оствари – Православни богословски факултет основан је као што знамо, заједно са још четири високошколске установе (Философским, Правним, Медицинским и Техничким факултетом) тек 1905. године, када је, 27. фебруара, донет Закон о Универзитету.

Од оснивања до почетка рада факултета прошло је још 15 година. Оснивачка седница Савета Православног богословског факултета у Београду одржана је 6. септембра 1920. у Ректорату Београдског универзитета. На тој седници за првог декана Факултета изабран је прота Стеван М. Димитријевић, први редовни професор Историје Српске Цркве, о чијем животу и раду је наш колега, проф. Владислав Пузовић написао и недавно објавио запажену монографију.

ПБФ је, како смо рекли, не само саставни део Универзитета у Београду него и један од његових факултета – утемељитеља. То свакоме ко иоле, а камоли добро, познаје историју најзначајнијих и најстаријих европских универзитета није ни чудно а још мање узнемиравајуће.

Као што знамо почеци великих европских универзитета везани су за монашке или катедралне школе било да је реч о најстаријем универзитету у Болоњи

где је 1088. године оснивањем ове знамените школе уведен у употребу и сам појам универзитета било о катедралним школама које су послужиле као колевке славних универзитета у Саламанки (основан 1134) или Паризу (основан 1157-70).

Учени монаси ударили су темеље европском високом образовању и доприносили његовом потоњем развоју попут римокатоличких монашких редова доминиканаца, фрањеваца, августинијанаца и кармелићана који су своје куће имали у Оксфордском универзитету од самог његовог настанка 1167. године.

Слична је ситуација, додуше нешто млађа, и у суседној Хрватској. Њено најстарије свеучилиште у Задру пре оснивања 1396. године изворно је било генерално филозофско-теолошко училиште доминиканског реда а свеучилиште у Загребу језуитска академија која је свој универзитетски статус стекла 1669. године.

Свога порекла се наше колеге по овде побројаним, и многим другим неспоменутим, универзитетима не само не стиже, него га са поносом истичу и њиме се диче.

Настанак Универзитета у Београду је, такође, везан за једну црквену личност и њену просветну делатност. Реч је, наравно, о јеромонаху Доситеју Обрадовићу чија се Велика школа, основана 1808. године, сматра колевком ова наше највеће и најзначајније просветне институције.

Да ли је то заиста најстарији датум на који се можемо осврнути када је историја високог школства међу Србима у питању или се ово питање може, неко би рекао: и мора, сагледати и из другог угла?

Данашњи двоструки јубилеј који прослављамо, ПБФ-а и Жичке беседе првог српског Архиепископа баца јако светло на допринос Светог Саве српском образовању. Сава је, као архимандрит, основао монашку школу у Студеници а као архиепископ катедралну у Жичи. Обе његове славне беседе, студеничка и жичка, су својеврсни програми и нацрти онога шта се у њима предавало, заједно са, како би се то данас рекло, просветним циљевима и исходима светосавског образовања.

Високи ниво средњовековног српског образовања, рањен и успорен али и незауостављен отоманском окупацијом, оличен и очигледан у низу духовних и културних великана попут Доментијана, Теодосија, Данила Пећког, Старца Исаије Серског, Стефана Лазаревића, Јефимије, Зографа Лонгина, Пајсија

Јањевца, Гаврила Стефановића Венцловића, Јеротеја и Кипријана Рачанина јасно је указивао на Српску Цркву као матицу и материцу просветне делатности на овим просторима.

То ће на посебан начин постати присутно међу Србима у XVIII веку. Без обзира на све разлике које су гајили у свом приступу богословљу, месту и улози Цркве и религије у друштву, српски студенти који су у XVIII столећу школовани, "по туђим царствима," када су се вратили у матичне крајеве, у својим каснијим активностима имали су један неспорни заједнички именитељ. То је било високо вредновање школства као најбољег начина промовисања идеја и вредности које суштински треба да потпомогну промене и развој српског друштва. Институција од централног значаја за остваривање оваквих идеја, целог овог програма, била је школа. Друштво, па и Црква у њему, могли су бити преображени и промењени само кроз исправно, планско и програмско школовање нових генерација, носилаца промена. Зато је већина Срба школованих у иностранству или отварала школе или у њима предавала. Београдска Велика школа отворена 1808. и Богословија 1810. године Доситеја Обрадовића, префектура и професура Дионисија Новаковића у Висарионовом новосадском Духовном колегијуму из 1741. године, показују нам да су сви српски студенти по повратку са школовања донели клице просветитељства – било да је оно нагињало секуларизму и рационализму било да је реч о богословском разумевању истог феномена.

Будућност српске културе, црквеног и друштвеног живота, у крајњој линији – онога што ми данас добрим делом јесмо, у XVIII столећу усмерили су и обликовали школовани српски калуђери. Од тога где су били школовани као и тога каква су духовна и интелектуална интересовања и афинитете гајили зависило је и то којим ће путем сами поћи, а потом за собом повести генерације својих следбеника. Два велика школска центра тога времена, латинизована Кијевска духовна академија и пијетистички, протестантски, универзитет у Халеу враћали су српском народу његову надарену децу са измењеним уверењима и погледима на свет. Кијевски ђаци су обукли мантије другачијег кроја а они из Халеа своје умели и да скину. Дуга је листа српских студената у Кијевској академији али се међу њима издвајају имена Дионисија Новаковића и Јована Рајића. Они су, вративши се са студија, постали учесници, а у много чему и носиоци, процеса промене црквене самосвести и форми њеног изражавања који се одиграо у српском народу тога времена. Исти је случај са студентима у Халеу од којих је најпознатији Доситеј Обрадовић. Основна разлика лежи у томе што се припадници ове духовне оријентације црквеним животом баве само онолико колико морају. Њихова су

интересовања другачија, амбиције различите. Као што су њихове колеге из Кијева средњевековну српску теологију и важећу црквену праксу повели у правцу једног новог црквеног израза, тако и они то настоје да учине са српским друштвом у целини. Секуларизација српске културе изникла је управо из њиховог дела.

Ученог Дионисија Новаковића овде не помињемо без дубљег разлога када је историја српског високог образовања у питању. О чему је, у ствари, реч?

Исте оне године, 1731, када је бивши крушедолски пострижник, хиландарац и патријарашки даскал, а потом архимандрит манастира Крушедола Висарион Павловић изабран и хиротонисан за Епископа бачког, новопосвећени Архипастир основао је на празник Мале Госпојине 8/21. септембра Латинско-словенску школу. Пошто је ова школа отворена на Малу Госпојину, названа је Рождество-Богородичином, као што се Карловачка звала Покрово-Богородичина, јер је настава у њој, по угледу на Русију, почињала 1/14. октобра, на дан прослављања овог празника. Ова Висарионова школа је почетком пете деценије 18. века, 1740. или 1741. г., у време када је он подигао прву репрезентативну резиденцију бачких епископа у Петроварадинском шанцу, прерасла (иако постоје мишљења да је овде реч о две паралелне школе) у Духовни колегијум за младе богослове, својеврсну духовну академију – прву српску виокообразовну установу. Значај ове образовне установе треба сагледавати на више духовних и културних планова. Погледајмо их редом. Ову богословску школу Бачке дијецезе од самог њеног настанка одликовали су врхунски професори онога времена, људи који су оставили дубоког трага у историји нашег народа. Први и најважнији од њих свакако је Дионисије Новаковић, који је у Петроварадински шанац дошао крајем 1737. или почетком 1738. г. и добио место наставника у Рождество-Богородичиној латинско-словенској школи. Дионисије је у школи предавао низ предмета, све до 1743. г., када је напредовао до положаја префекта школе. Новаковић је након тога извршио реорганизацију школе и њену модернизацију по угледу на Кијевску духовну академију – поделио је слушаоце на две групе – старију и млађу, и увео нове предмете. Сам је предавао теологију и философију, како због недостатка одговарајућег школованог кадра, тако и због тога што је у Духовној академији у Кијеву префект по положају био професор философије, а ректор теологије.

Дионисије Новаковића несумњиво припада тзв. раној фази српског просветитељства чији се поглед на свет разликује од схватања представника класичног просветитељства. Иако је био кијевски ђак и по природи ствари

изложен јаким утицајима украјинског схоластичког рационализма, опчињености разумом и образовањем, Новаковић није своје просветитељство свео само у ове оквири; он га је доследно кориговао својим црквеним, светотајинским и богословским искуством додајући појму образовања бескрајно важну категорију духовног искуства. То се може видети и у предговору за његово најпознатије дело Епитом. У овом кратком уводном тексту он више пута супротставља категорије незнања (не само световњаке, него и клир нашег народа „густа незнања ... притиска магла“, оно је „погубна наших умних очију тама“, Србима прети „слепило незнања“) и знања (које је, саобразно раније реченом, светлост и вид). И овде Дионисије ставља појам просвећености у богословски контекст говорећи о богопросвећености. За разумевање Дионисијевог богословског и просветарског програма веома је битна његова беседа Слово у дан зачећа Пресвете Богородице и Приснодјеве Марије, о похвалама и користи од слободних наука, коју је произнео као уводно слово своје професорске службе у Новосадској школи, којом је Новаковић, како је примећено, поставио темеље српским класичним и хуманистичким наукама. Дионисије се у овом свом Слову немилосрдно и скоро програмски обрачунава са савременицима, противницима образовања, који су говорили да од образованих људи долази свако зло, да су учења која народ не разуме непотребна и да су раније људи били необразовани, а достизали светост и били Богу угодни. Он своје противнике назива мудрацима које бабе, жене и сеоски старци хвале. Обраћајући се својим слушаоцима, Новаковић каже да не би било чудно да то говоре неписмени сељаци, али то говоре они који имају чин учитељски, а у ствари су следе вође слепима. Кијевски ђак и новосадски професор нема недоумицу по питању разлога који доводе до оваквог понашања његових непријатеља. Горко закључује: „Али знам ја, добро знам академици зашто су неким учени мужевима неугодни а наука немила, јер су неради да неко види и схвати њихово слепило пошто себе називају вођама слепих, и хтели би да сви буду попут њих, да не би ко могао да схвати и изобличи њихово слепило и незнање. Зато окајани чине зло од зла злије, бивајући болесни од проклете болести зависти и тако помрачени живе, јер им је свестраснима немогуће гледати у светлост разума.“

Други значајни професор Духовног колегијума био је Јован Рајић, теолог и историчар. Након што је своју професорску каријеру започео у Сремским Карловцима а наставио у Темишвару, месеца априла 1764. г. бачки Епископ Мојсије Путник га је позвао да пређе у Нови Сад и буде професор богословља. Јован Рајић то прихвата и на том месту остаје наредне четири године. Квалитет његових предавања и његова позната ученост допринели су

високом угледу ове школе.

Поред Новаковића и Рајића, у овој школи предавао је и Захарија Орфелин, песник, историчар, бакрорезац, барокни просветитељ, гравер, калиграф и писац уџбеника. Орфелин је, највероватније, то чинио у периоду од 1749. до 1757. г. Ту је дошао под јак утицај Дионисија Новаковића, иако је он физички био одсутан из школе. Новаковићев снажни интелектуални и духовни траг који је остао у школи, усмерио је младог Орфелина да још јаче заволи науку и посвети јој свој живот.

Професори Духовног колегијума написали су најважније српске теолошке књиге свога времена и у томе је још један значајан допринос ове школе српској просвети и култури. Јован Рајић је своје монументално петотомно дело – Теолошко тело – написао за време професуре у Новом Саду, у интервалу од 1764. до 1768. г. Дионисије Новаковић је током своје професуре у Колегијуму написао неколико значајних дела. То је, на првом месту, прва српска литургика – Епитом, више пута штампана и уједно најпреписиванија наша књига у 18. столећу. Затим његов познати катихизис – Пропедија, једно од најуспелијих дела овог, тада веома популарног литерарног жанра. У историји српске науке и образовања посебно место заузима његово дело Историја натуралнаја философв, којом се Новаковић уписао у ред оснивача природних наука код Срба у 18. веку. Из ових набацаних пригодних потеза и скица могу се стећи основне импресије о значају школе о којој говоримо.

Да би слика била потпунија, додајмо јој још и ово – оснивање овог Колегијума представља, по исправном мишљењу које се све чешће чује, почетак универзитетског школства у Срба, пошто Висарионова школа заправо представља прави почетак високог богословског, а самим тим и универзитетског образовања у нашем народу и на овим просторима.

spc.rs